

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА, ФИЛОСОФИЯ ПРАВА

УДК 340.1

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ КАТЕГОРІЙ «ПРИЧИННІСТЬ» ТА «ДІЯЛЬНІСТЬ»

Володимир БЕНЬКІВСЬКИЙ,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АНОТАЦІЯ

Досліджено основні філософсько-правові питання взаємодії категорій «причинність» та «діяльність». Зокрема, діяльність розглянута в аспектах сутності та змісту. Причинність розглядається як філософська засаднича категорія, яка в той же час має правовий зміст. Правове розуміння діяльності розглядається як результат поєднання філософських підходів та уявлень про норму як принцип діяльності та систему правовідносин, що використовується в процесі діяльності. Причинність розглядається як те, що утворює зміст правової діяльності. Робиться висновок про те, що водночас причинність, будучи закріпленою нормативно, надає діяльності правову форму.

Ключові слова: діяльність, причинність, зміст діяльності, норма, принцип діяльності, правовідношення, система правовідносин.

THE PHILOSOPHICAL AND JURIDICAL ASPECTS OF COOPERATION CATEGORIES “CAUSATION” AND “ACTIVITY”

Volodymyr BENKIVSKY,
Candidate of Legal Sciences,
Assistant at the Department of Criminal Law and Criminology
of Taras Shevchenko National University of Kiev

SUMMARY

The main philosophical tasks of legal understanding of a definition “activity” were studied. Besides, the activity is studied explained in the aspects of “essence” and “content”. Legal understanding of activity is considered to be a result of combining philosophical approaches and images of the norm as a main principle of activity and system of legal relationship, which are used in the process of activity. Philosophical proceedings in cooperation with its main components – system, structure and objectification as a causation of activity were reviewed. Also, activity appears to be a causation of philosophical apprehension. Complicated mental “person-system” links were analyzed. It is shown that the terms “causation” and “activity” are indissolubly connected with any person and any system. It is concluded that causality is an integral part of an activity content in a legal sense, and is a normative basis, which provides legal form activity.

Key words: activity, causation, activity maintenance, norm, principle of norm, legal relationship, systems of legal relationship.

Постановка проблеми. Актуальність теми пред-
ставленої статті обумовлена тим, що в науковій
літературі практично відсутній науковий аналіз (у правовому
сенсі) співвідношення категорій «причинність» та «ді-
яльність». Як правило, зазначені категорії досліджуються
окремо. Особлива, у цьому зв'язку, перевага віддається
дослідженню причинності та її галузево-правових проявів.

Зокрема, серед відомих авторів, що займалися пробле-
матикою причинності в праві, можна виділити О.С. Іоф-
фе, Т.В. Церетелі, А.А. Піонтковського, В.Б. Малініна,
Н.М. Ярмиш та ін.

Діяльність же в правовому сенсі, а особливо в поєд-
нанні з причинністю у загально правовому аспекті, а тим
більше в співвідношенні з причинністю практично, не
розглядалася. Існує очевидна необхідність наукового до-
слідження впливу причинності на набуття діяльності пра-
вової форми.

Мета статті – показати взаємодію категорій «причин-
ність» та «діяльність»; з'ясувати значення такого специ-

фічного прояву причинності, як нормативна в наданні ді-
яльності правової форми.

Виклад основного матеріалу. Причинність – важлива
філософська категорія. У філософії причинність узагальнено
розглядається у двох аспектах: онтологічному і гносеологіч-
ному. Онтологічно причинність виступає в якості об'єктив-
ної, фундаментальної закономірності світу, оскільки термін
«онтологія» вживають під час витлумачення явищ об'єктив-
ної дійсності, що існують незалежно від свідомості [1, с. 211].

Гносеологічно причинність – принцип і метод існуван-
ня та формування систем наукових знань, частка «вчення
про сутність і закономірності пізнання» [1, с. 600].

Конкретизованішим є вивчення причинності як зв'язку
між причиною і наслідком. Даний рівень вивчення при-
чинності можна назвати функціональним: він характери-
зується дослідженням та встановленням взаємних функцій
причини і наслідку.

Саме дослідження причинності через визначення да-
них функцій створює можливість для переходу від філо-

софського дослідження причинного зв'язку до його дослідження у сфері права.

Філософське дослідження категорій причини і наслідку, їх взаємних функцій і зв'язку неможливе без дослідження інших видів зв'язків, що утворюють єдиний, універсальний зв'язок явищ.

Поряд із причинно-наслідковим існують, наприклад, функціональний, кореляційний, просторовий та інші зв'язки. Однак саме причинно-наслідковий є основним проявом універсального зв'язку, що знаходить своє вираження як у природі, так і в суспільстві, й безпосередньо застосовується у правовій науці.

Проблема причинності розглядалася ще давньогрецькими мислителями. Аристотель у своїй відомій праці «Метафізика» зазначив, що для пізнання явищ необхідно набуття знання про першопричини [2, с. 70].

Змістовна характеристика причинності, її специфіки у філософії та праві традиційно ґрунтується на аналізі категорій взаємозв'язку, взаємодії, відношення та ін. Взаємозв'язок може розглядатися як інтегруючий фактор, за допомогою якого відбувається об'єднання частин у певний тип цілісності.

У зв'язку з наведеними поняттями у філософії розглядається поняття (категорія) «всезагальний (універсальний) зв'язок явищ, предметів, процесів світу».

Універсальний зв'язок описується через сукупність конкретних, різних за своєю природою зв'язків. До останніх належать згадані вище функціональний, кореляційний, причинний, а також зв'язки станів, часові, тощо. Загалом же, на думку філософів, логічний об'єм поняття «всезагальний (універсальний) зв'язок» утворює понад тридцять різновидових зв'язків.

Важливе значення для дослідження особливості причинності й причинного зв'язку має філософська категорія взаємодії. Вона відображає процеси впливу речей одна на одну. Виникає питання: чи характеризує взаємодія всі види зв'язків, що утворюють універсальний?

Очевидно, не всі види зв'язків, що утворюють логічний об'єм категорії «всезагальний (універсальний) зв'язок», можуть бути охарактеризовані через уявлення про взаємодію явищ. Зокрема, зв'язок станів, просторовий та деякі інші зв'язки не є такими, в яких визначальну роль відіграє саме взаємодія.

Особливе значення для дослідження проблемних питань причинності та причинно-наслідкового зв'язку (зокрема, і в межах кримінального права) має категорія «відношення». Дана категорія характеризує вид зв'язку речей та їх властивостей і водночас, розглядається в науці для універсального пояснення різноманітних зв'язків.

Разом із тим у філософії, а також у науці кримінального права категорія «відношення» найчастіше використовується для характеристики причинно-наслідкового зв'язку (причинної залежності).

Зокрема, узагальнено, що причинно-наслідковий зв'язок – це таке відношення між об'єктами, при якому один чи кілька з них є підставою для виникнення інших. Таким чином, наведена категорія є важливою для розуміння причинного зв'язку.

Аспекти взаємозв'язку явищ і предметів світу узагальнюються в межах такого філософського (методологічного) підходу, як детермінізм. Етимологія поняття детермінізму (процес формування значення даного поняття) вказує на те, що воно означає визначеність, обумовленість одним явищем іншого (від лат. «детермінаре» – визначати).

Похідним від поняття «детермінізм» є поняття «детермінація», яке характеризується як обумовлення одних явищ, процесів, іншими явищами, процесами, станами.

Як зазначають науковці, види детермінації різноманітні: причинна, обумовлююча, кореляційна, функціональна,

зв'язок станів, системно-структурна та ін. Уся можлива (точніше встановлена наукою) сукупність видів детермінації характеризує детермінізм.

Виходячи з наведених наукових положень, причинність розглядається як один із видів детермінації, який означає генетичний, такий, що породжує, зв'язок. У цьому відношенні розглядаються також часова та генетична асиметрія, що характеризує причинність й причинно-наслідковий зв'язок.

Філософи звертають увагу на те, що поняття детермінізму ширше поняття «причинність» тому, що в логічний об'єм детермінізму включаються, зокрема, непринципні типи обумовлення, в яких спостерігається взаємозв'язок, взаємозалежність, взаємообумовленість. Отже, каузальність при всій важливості даного виду зв'язку є елементом всезагальної детермінованості та обумовленості явищ.

Таким чином, у філософії констатується певний зв'язок понять детермінізму, детермінації, причинності: детермінація є тим, у чому реалізується детермінізм; причинність є видом детермінаційних зв'язків і, таким чином, є складовою детермінізму.

Основною, ядром причинності є зв'язок причини і наслідку, який розглядається як конкретно-видовий прояв всезагального взаємозв'язку. На думку Ф. Енгельса, причина і наслідок суть уявлення, які мають значення як такі тільки у випадку застосування до даного конкретного випадку; але як тільки ми будемо розглядати цей окремий випадок у його загальному зв'язку з усім світовим цілим, ці уявлення сходяться й переплітаються в уявленні універсальної взаємодії. Водночас тільки виходячи із цієї універсальної взаємодії, ми приходимо до дійсного каузального відношення.

Таким чином, особливістю причинно-наслідкового зв'язку є його конкретність: причинно-наслідковий зв'язок (виникнення причин і наслідків) виникає там і тоді, коли загальний зв'язок, у межах якого відбувається універсальна взаємодія, розглядається на рівні конкретного випадку, конкретної ситуації.

У цьому випадку все багатство і різноманітність всезагального зв'язку не використовується (відбувається абстрагування від багатства і різноманітності), беруться його окремі сторони, частини, що характеризують конкретний випадок як причина і наслідок.

Наведене положення має важливе значення для розуміння причинно-наслідкового зв'язку як такого, що має прикладне значення: він є зв'язком, який дозволяє не тільки вирішити загальнопізнавальні завдання, але й з'ясувати конкретний випадок, зрозуміти особливості конкретної ситуації, її розвитку.

Основу праворозуміння діяльності утворюють філософські уявлення про даний предмет дослідження.

У науковій літературі діяльність розглядається як специфічно людська форма активного відношення до світу, зміст якої утворює його цілеспрямована зміна та трансформація. Зазначається також, що складовими характеристиками діяльності є мета, засоби, результат та сам процес діяльності.

Серед перелічених складових частин на особливу увагу заслуговує мета діяльності та засоби здійснення діяльності. Очевидно, що спонтанні, нецільові або позацильові дії, що характеризують поведінку суб'єкта, не можуть розглядатися як діяльність. Діяльність є складним, усвідомленим й цілеспрямованим проявом суспільного буття.

Більш ускладненим, таким, що враховує системний аспект, є розуміння діяльності як форми активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних із нею систем бути причиною змін у бутті. Ці зміни можуть стосуватися речового та енергетичного статусу об'єктів та їх

інформаційного потенціалу [3, с. 163]. Це об'єднує діяльність із фактором (гносеологічно, категорією) причинності. Є очевидним, що складні, системно-породжуючі (коригуючі результат) зв'язки «людина-система» лежать в основі:

- 1) аналізу змісту діяльності взагалі;
- 2) є орієнтиром для праворозуміння діяльності.

Необхідно зауважити, що системність у контексті дослідження діяльності може розглядатися у двох аспектах:

1) використання людиною певних пов'язаних з нею систем для здійснення діяльності;

2) системність як неодноразовість або точніше, регулярність здійснення діяльності.

Системний характер людської діяльності обумовлюється також тим, що вона здійснюється на базі створених раніше передумов [4, с. 153]. В основі ж передумов, їх безпосередньо елементною характеристикою є причина (причинність).

У межах деяких філософських підходів розглядається перехід на аспект праворозуміння діяльності.

Зокрема, наприклад, у розкритті змісту та сутності категорії «норма» (соціальна норма) застосовується бінарна її характеристика:

- 1) норма як керівне начало, правило;
- 2) норма як принцип діяльності, що визнається соціально організованою системою, групою [5, с. 428].

Дане положення є важливим також тому, що пов'язує діяльність з її нормативною обумовленістю (специфічно нормативним проявом причинності). Разом із тим, виходячи з людського досвіду, необхідно припускати й протилежну ситуацію: коли діяльність є втіленням порушення норми як свого принципу (у загальному розумінні).

У цьому випадку розглядається асоціальна, а у своїх крайніх проявах – злочинна діяльність. Узагальнено така діяльність може характеризуватися як спеціальний прояв деліктності.

Підкреслюючи особливе значення діяльності, професор І.М. Невлева, зокрема, розглядає людську історію як рух людської діяльності, який може бути зрозумілим лише через ті сили, у взаємодії яких він себе реалізує.

У цьому зв'язку розглядаються такі фактори, як причини, рухаючі сили певного процесу (діяльності), що визначають його характер та окремі риси; умови, що є за своїм об'ємом ширше, ніж фактори, включають у себе як суттєві, так і вторинні умови діяльності [6, с. 239–295]. Тобто причинність визначає зміст діяльності.

Але, на наш погляд, дослідження діяльності без підкреслення такої її ознаки, як системність (в аспекті регулярності здійснення), не дає можливості відмежовувати діяльність від вчинення певних дій (послідовності дій), короткочасного характеру. В аспекті причинності можна вести мову про повторюваність (регулярність) дій певних причин.

Узагальнюючи сучасні філософські підходи до розуміння діяльності, необхідно зазначити такі елементи її наукової характеристики, як сутність (форма активного відношення «людина-світ»), зміст (процес діяльності, мета, засоби, фактичний результат), системний характер діяльності, нормативність (соціальна й зокрема правова норма як принцип діяльності), значення діяльності.

Праворозуміння діяльності, очевидно, реалізується в нормі як принцип діяльності, водночас норма надає, спричинює або обумовлює правову форму діяльності.

Якщо норма (і правова зокрема) розглядається як причинний принцип діяльності, яким встановлюються легальні межі діяльності, то у випадку виходу за дані межі діяльність набуває рис заборонності, і сама діяльність відносно норми має дещо відмінну характеристику.

Використовуючи наукову термінологію, діяльність у співвідношенні з нормою може розглядатися як зовнішній «конкретно-предметний прояв її змісту».

Оскільки даний конкретно-предметний прояв пов'язаний із нормою й навіть структурований нею, то можна вести мову про врегульовану правом діяльність [7, с. 51]. Однак це регулювання каузалізується, має причинний характер.

Відповідно до вищенаведених філософських оцінок діяльності її праворозуміння повинно диференціюватися за її характеристичними елементами (складовими частинами). У цьому зв'язку необхідно виділяти:

1) нормативно врегульовану або регламентовану мету діяльності;

2) нормативно визначені засоби діяльності;

3) унормований процес діяльності;

4) нормативну причину правової форми діяльності.

Що стосується складної діалектики співвідношення мети й фактичного результату діяльності, то тут виникає проблема «відхилення» результату від мети діяльності, що пов'язана з питанням її юридичної оцінки, або як соціально бажаної, або як такої, що містить деліктну компоненту. Якщо відбувається «відхилення» результату від мети діяльності і це призводить до суспільно-небезпечних наслідків, то можна вести мову про специфічний різновид деліктної діяльності – злочинну діяльність.

Як вже зазначалося, аналіз складних, системних зв'язків виду «людина-система» може розглядатися в якості орієнтира для праворозуміння діяльності. Діяльність людини завдяки взаємодії людини з різними системами, що їх вона використовує, здійснюється як регулярна діяльність.

Діяльність як регулярність у правовому сенсі пов'язана з існуванням правовідносин: стійких соціальних та правових зв'язків. Очевидно, що під час здійснення діяльності і суб'єкт використовує систему соціальних зв'язків, що мають правову форму.

Але вищенаведений філософський та загальноправовий розгляд діяльності неможливий із точки зору її розуміння, якщо не досліджується деліктна (пов'язана з вчиненням правопорушень) діяльність.

Деліктна (у своєму крайньому вираженні, злочинна) діяльність – різновид практичної або предметної діяльності [8, с. 120]. У межах наукової характеристики даної діяльності необхідно звертатися до положень кримінально-правових кодифікованих актів.

Висновки. На основі загальнофілософських уявлень про діяльність та її осмислення через загальноправові категорії (норма, правовідносини, делікт) можна зробити ряд висновків:

1) діяльність і причинність є важливими категоріями філософії і права;

2) сутність діяльності можна охарактеризувати як суб'єктну й предметну;

3) існує традиційний (класичний) набір характеристичних елементів діяльності, що утворюють її зміст (мета, засоби, процес діяльності, причини діяльності);

4) зв'язок філософського та загальноправового розуміння діяльності розкривається:

а) через норму як причинний принцип діяльності;

б) правовідносини (систему правовідносин), які використовуються суб'єктом у процесі діяльності;

в) через уявлення про делікт (правопорушення) на основі якого відбувається, на наш погляд, поділ діяльності на легальну (таку, що відповідає закону) та деліктну (правопорушну). Праворозуміння діяльності й причинності в співвідношенні з діяльністю є необхідною основою для розуміння позанормальної або навіть кримінальної діяльності. Кримінальна діяльність може розглядатися як крайній прояв соціальної діяльності, забороненої нормами права,

як сукупності правил соціально-бажаної або забороненої поведінки, нормативно визначеної застосуванням причинності (каузальних підходів) у системі права.

Список використаної літератури:

1. Словник іншомовних слів / за ред. акад. АН УРСР О.С. Мельничука – К., 1985. – С. 211.
2. Аристотель. Метафизика. Сочинения в 4-х томах. Т. 1. – М. : Издательство социально-экономической литературы «Мысль», 1976. – С. 70
3. Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук та ін. – К. : «Абрис», 2002. – С. 163.
4. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – 7-е изд. перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – С. 153.
5. Философский энциклопедический словарь / Под. ред. С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы и др. – 2-е изд. – М. : «Советская энциклопедия», 1989. – С. 428.
6. Невлева И.М. Философия: Учебное пособие / И.М. Невлева. – Харьков : Консум, 2001. – С. 239–295.

7. Машков А. Проблеми теорії держави і права: співвідношення та межі А. Машков. – К. : К.І.С., 2011. – С. 51.

8. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении / А.Ф. Зелинский. – Харьков : «Вища школа», 1986. – С. 120.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Беньківський Володимир Олександрович – кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Benkivsky Volodymyr Oleksandrovich – Candidate of Legal Sciences, Assistant at the Department of Criminal Law and Criminology of Taras Shevchenko National University of Kiev;

benkvolodym@gmail.com

